

Een recente vondst van *Orchis simia* Lamk. in Zuid-Limburg

door

J. H. WILLEMS en A. M. M. VAN HAPEREN

(Instituut voor Systematische Plantkunde, afd. Vegetatiekunde, Utrecht)

Inleiding

Tijdens een floristisch en vegetatiekundig onderzoek van het Schiepersbergcomplex in de gemeente Cadier-en-Keer (Zuid-Limburg) vond de tweede auteur in mei 1972 een bloeiende orchidee, die gedetermineerd werd als *Orchis simia* Lamk. (Aapjes-orchis). Omdat er slechts één exemplaar stond werd geen materiaal verzameld, maar volstaan met het maken van foto's (VAN HAPEREN, 1972).

Fig. 1. *Orchis simia* Lamk., Cadier-en-Keer, L., mei 1972 (foto L. Huntjens).

Inmiddels had eerstgenoemde auteur, onder wiens leiding het onderzoek van het Schiepersbergcomplex plaatsvond, van enige enthousiaste plaatselijke floristen vernomen, dat er in het gebied van onderzoek *O. simia* groeide. Het betrof hier één en hetzelfde exemplaar. De plant was namelijk in mei 1972 ook door de heer M. Spronck uit Cadier-en-Keer gevonden, die meteen de amateurfloristen L. H. J. Haessen en L. Huntjens uit dezelfde woonplaats erop attendeerde. Beiden determineerden de plant als *O. simia*, o.a. aan het duidelijke kenmerk, dat de bovenste bloemen van de bloeiwijze het eerst bloeiden.

Habitus, bloeiwijze en bloem

In de zomer van 1973 bloeide de plant wederom en werd uitvoerig bestudeerd. Opvallend was, dat de plant groter was dan het jaar daarvoor en veel meer bloemen vertoonde (zie fig. 1 en 2). Dit verschijnsel is bij inheemse orchideeën vaker gecon-

Fig. 2. *Orchis simia* Lamk., Cadier-en-Keer, L., mei 1973 (foto J. H. Willems).

stateerd (Vermeulen, mond. med.). De hoogte van de plant bedroeg bovengronds 50 cm. Vergeleken met gegevens dienaangaande in de literatuur kan van een fors exemplaar worden gesproken. Deze hoogte valt binnen de door BONNIER (1931) opgegeven afmetingen, 25—60 cm, maar is meer dan door andere auteurs wordt vermeld, o.a. HEGI (1909): 30—40 cm, SUMMERHAYES (1951): 15—30 cm, VERMEULEN (1958): 30—40 cm, DUPERREX (1961): 20—45 cm en DANESCH & DANESCH (1969): 20—45 cm.

O. simia bloeit nogal vroeg in het jaar vergeleken met andere inheemse orchideeën. VERMEULEN (1958) noemt als bloeitijd „half mei tot in juni” en KOPS (1911) „mei”. Toen op 23 mei 1973 *O. simia* te Cadier-en-Keer werd gefotografeerd, waren de bloemen aan de top van de bloeiwijze reeds uitgebloeid. In totaal werden 24 bloemen geteld, hetgeen overeenkomt met het door SUMMERHAYES (1951) opgegeven aantal van twintig of meer, maar het aantal dat door de meeste auteurs wordt genoemd, ver te boven gaat. Het exemplaar van Cadier-en-Keer heeft wel de vaak als karakteristiek vermelde korte bloeiwijze, waarbij de bloemen dicht opeen staan (zie fig. 3). De

Fig. 3. Bloeiwijze van *Orchis simia* Lamk., Cadier-en-Keer, L., mei 1973 (foto J. H. Willems).

bloemen waren eenzijdig aan de bloeistengel gesitueerd, waarbij de meeste bloemen naar het zuiden waren gericht.

Voor het herbarium van het Instituut voor Systematische Plantkunde van de R.U. te Utrecht werd één enkele bloem verzameld en gedroogd. Na droging rook deze duidelijk naar cumarine, hetgeen ook door LOUSLEY (1950), SUMMERHAYES (1951) en VERMEULEN (1958) werd geconstateerd.

Ook de kleur en vorm van de bloemen voldeed geheel aan de beschrijvingen in de literatuur. Vooral de vorm van de bloem is zeer kenmerkend met de diep ingesneden lip met omgebogen, smalle uiteinden, die iets donkerder zijn gekleurd en doet inderdaad aan een aap, volgens DUPERREX (1961) zelfs aan een gibbon, denken (zie fig. 3). Het is derhalve niet verwonderlijk, dat deze soort ook in andere talen aan de gelijkenis met een aap zijn naam ontleent (Monkey Orchid, Affen-Knabenkraut, Orchis singe).

Ofschoon bastaardering met andere *Orchis*-soorten of soorten uit andere genera niet zelden voorkomt (DUPERREX, 1961; DIJKSTRA, 1968; DIEMONT, 1969), is er ten

aanzien van het onderhavige exemplaar geen reden aan te nemen, dat het hier een bastaard betreft.

Groeiplaats

De groeiplaats van *O. simia* ligt ten oosten van het dorp Cadier-en-Keer op een steile helling, die de N.O.-wand vormt van het droogdal, dat zich van Bemelen tot Margraten uitstrekt. De hoogteligging van de helling, die ongeveer 100 m breed is, varieert van ± 100 —130 m +NAP. De ondergrond bestaat uit Maastrichts Krijt (Boven-Senoon), dat plaatselijk dagzoomt, maar voor het grootste deel bedekt is met kwartaire grind- of lössafzettingen.

Het Schiepersbergcomplex was vroeger als gemeenschappelijke weidegrond in gebruik bij de inwoners van de gemeente en werd tot aan de tweede wereldoorlog nog door schapen beweid. Sedert het verdwijnen van de beweiding is het oppervlak open grasland door opslag van bomen en struiken snel kleiner geworden. Momenteel worden op kleine schaal beheersmaatregelen genomen, die erop gericht zijn enkele stukken open kalkgrasland te behouden.

O. simia groeit halverwege een op het zuiden geëxponeerde helling (hellingshoek $\pm 30^\circ$) in open kalkgrasland, op geringe afstand van een *Crataegus*-struweel. De bodem ter plaatse bestaat uit colluviale löss en lössleem, ongeveer 40—50 cm dik en met veel pleistoceen grind gemengd. Onder deze basische bodem (pH ± 7) bevindt zich poreus Maastrichts Krijt.

Een opname van de vegetatie waarin *O. simia* voorkomt, volgens de beginselen van de Frans-Zwitserse school gemaakt, geeft het volgende beeld:

Nummer 73W004; datum 23-V-1973; afmeting 2×2 m. Totale bedekking 95%. Kruidlaag 90% bedekking: *Brachypodium pinnatum* 2, *Briza media* 2, *Carex flacca* 2, *Crataegus monogyna* k. 1, *Stachys officinalis* 1, *Lotus corniculatus* 1, *Agrimonia eupatoria* +, *Chrysanthemum leucanthemum* +, *Daucus carota* +, *Inula conyza* +, *Linum catharticum* +, *Pimpinella saxifraga* +, *Polygala vulgaris* +, *Scabiosa columbaria* +, *Carlina vulgaris* 1, *Hieracium* cf. *umbellatum* k. 1, *Orchis simia* 1, *Ranunculus bulbosus* 1, *Taraxacum* „officinale” 1. Moslaag 20% bedekking: *Fissidens taxifolius* 1, *Eurhynchium swartzii* 1, *Pseudoscleropodium purum* 1, *Campylium chrysophyllum* +.

De standplaats komt overeen met beschrijvingen door andere auteurs: o.a. DANESCH & DANESCH (1969): „Die Pflanze wird 20—45 cm hoch, gedeiht auf Kalk und Löss und findet sich an Waldrändern in lichten Gebüschern auf sandigen, grasigen Plätzen ein” en SUMMERHAYES (1951): „It usually occurs on grassy slopes or borders of fields, especially among bushes or at the edge of woods where there is a certain amount of shelter or perhaps partial shade”.

Waarschijnlijk heeft de plant in 1971 niet gebloeid. Hij werd in dat jaar niet gevonden tijdens het in de inleiding reeds genoemde onderzoek, waarbij ook de plek herhaaldelijk werd bezocht waar in de twee daaropvolgende jaren *O. simia* bloeide. Vermeldenswaard is in dit verband nog de opmerking van SUMMERHAYES (1951), dat de bovengrondse delen van *O. simia* pas in het vierde jaar na de zaadkieming verschijnen en dat het daarna nog verscheidene jaren duurt voordat er bloemen worden gevormd.

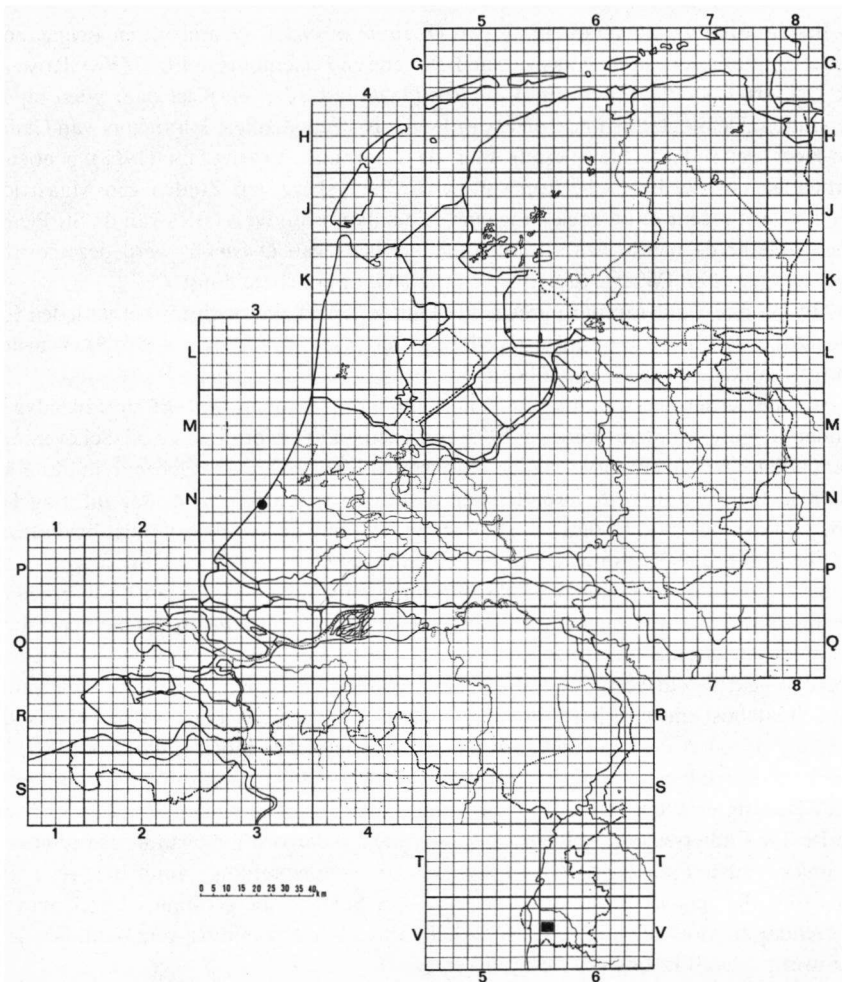

Fig. 4. Vindplaatsen van *Orchis simia* Lamk. in Nederland. ● = van voor 1950; ■ = sinds 1950.

Uiteraard werd het hele gebied nog nagezocht op de aanwezigheid van meer exemplaren. Deze werden echter niet gevonden. Het feit, dat *O. simia* vaak als solitaire plant voorkomt, is typerend voor deze soort (o.a. DANESCH & DANESCH, 1968).

Verspreiding

O. simia komt rondom de Middellandse Zee voor, zowel in de Zuideuropese als in de Noordafrikaanse landen en verder oostwaarts tot in de Kaukasus en Perzië. Naar het noorden vertoont het areaal een uitloper via Centraal Europa tot in N.W.-Europa (HEGI, 1909; KOPS, 1911; SUMMERHAYES, 1951; DUPERREX, 1961; BONNIER, 1931). De noordwestelijke verspreiding blijkt uit het voorkomen in Noord-Frankrijk, Luxemburg, België en Engeland. In laatstgenoemd land is *O. simia* al sedert 1660 bekend en was er tot het midden van de vorige eeuw in grote aantallen aanwezig in het dal van de Theems ten W. van Londen. Momenteel wordt de soort nog slechts op één enkele groeiplaats in Oxfordshire gevonden (LOUSLEY, 1950; SUMMERHAYES, 1951).

Beschouwen we de verspreiding van *O. simia* in Noord-Frankrijk en België, zoals recent gepubliceerd in de Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1972), dan blijkt de groeiplaats te Cadier-en-Keer daar goed bij aan te sluiten. De dichtstbijzijnde plaats in België is slechts enkele kilometers van Cadier-en-Keer verwijderd. Het betreft hier de door o.a. VERMEULEN (1958) genoemde groeiplaats op het Belgische deel van de St. Pietersberg, ten Zuiden van Maastricht. Tijdens een recent onderzoek aangaande de kalkgraslandvegetaties van de St. Pietersberg, aldaar de meest waarschijnlijke standplaats van *O. simia*, werd deze soort er niet aangetroffen (WILLEMS & BLANCKENBORG, in voorbereiding).

Uit het aan Zuid-Limburg grenzende Duitse gebied zijn noch uit het verleden (o.a. FOERSTER, 1878), noch uit meer recente tijden (LAVEN & THYSSEN, 1959; SAVELBERGH, in litt.) vondsten van *O. simia* bekend.

Wat de verdere verspreiding in Nederland betreft kunnen we kort zijn: behalve het onderhavige exemplaar werd in 1905 een exemplaar in de duinen bij Scheveningen gevonden (fig. 4) en uitvoerig beschreven en voortreffelijk afgebeeld in de Flora Batava. Deze plant werd verondersteld afkomstig te zijn uit zaad, dat uit Engeland zou zijn overgewaaid (KOPS, 1911). Materiaal afkomstig van deze vondst bevindt zich momenteel in het Rijksherbarium te Leiden (VAN OOSTSTROOM, 1956).

Rest tenslotte de vraag naar de herkomst van het te Cadier-en-Keer groeiende exemplaar. Er is o.i. geen reden aan te nemen, dat *O. simia* op het Schiepersberg-complex opzettelijk door mensen is uitgezaaid of aangeplant. Niet uitgesloten moet worden geacht, dat vestiging heeft plaatsgevonden vanuit de bekende orchideeëntuin van Staatsbosbeheer in het Gerendal bij Valkenburg, waar de soort in 1958 is aangeplant en sedert die tijd regelmatig in enkele exemplaren bloeit (DIEMONT, 1969). De reeds aangehaalde constatering van SUMMERHAYES (1951), waaruit blijkt, dat tussen zaadkieming en bloei bij *O. simia* meerdere jaren verlopen en het feit, dat deze soort in 1972 te Cadier-en-Keer bloeide, beperken de tijd dat vestiging vanuit de orchideeëntuin kan hebben plaatsgevonden tot enkele jaren. Verspreiding vanuit Belgische vindplaatsen, die niet op grotere afstand van het Schiepersbergcomplex liggen dan het Gerendal en van waaruit de mogelijkheid van zaadverspreiding vele tientallen jaren aanwezig was, lijkt ons waarschijnlijker.

De constatering, dat de oecologische factoren te Cadier-en-Keer van dien aard zijn, dat natuurlijke vestiging van de soort plaats kon vinden, is o.i. van meer belang dan de vraag naar de herkomst van het gekiemde zaad.

De komende jaren zullen de observaties worden voortgezet.

Literatuur

- BONNIER, G., 1931. Flore complète illustrée en couleurs de France, Suisse et Belgique 11, p. 23. Paris.
- DANESCH, O. & E. DANESCH, 1968. Orchideen Europas (Mitteleuropa). Bern-Stuttgart.
- & —, 1969. Orchideen Europas (Südeuropa). Bern-Stuttgart.
- DIEMONT, W. H., 1969. Zehn Jahre Freilandkultur einiger einheimischer Orchideen im "Gerendal", Niederl. Limburg. Vegetatio 18(1-6), p. 330-347.
- DUPERREX, A., 1961. Orchids of Europe. London.
- DIJKSTRA, S. J., 1968. Orchideeën van Zuid-Limburg. Wet. Med. K.N.N.V. 76, p. 1-60.
- FOERSTER, A., 1878. Flora excursoria des Regierungsbezirkes Aachen, sowie der angrenzenden Gebiete der Belgischen und Holländischen Provinz Limburg. Phanerogamen und Gefässkryptogamen. Aachen.

- HAPEREN, A. M. M. VAN, 1972. Het Schiepersbergkompleks en zijn kalkgraslanden. Doct. Verslag, Inst. Syst. Plantk. Utrecht.
- HEGI, G., 1909. Illustrierte Flora von Mittel-Europa 2, p. 342. München.
- KOPS, J. et al., 1911. Flora Batava 23, afb. 1772. Den Haag.
- LAVEN, L. & P. THYSSSEN, 1959. Flora des Köln-Bonner Wandergebietes (Gefässkryptogamen und Phanerogamen). Decheniana 112(1), p. 1-179.
- LOUSLEY, J. E., 1950. Wild flowers of chalk and limestone. London.
- OOSTSTROOM, S. J. VAN, 1956. *Orchis simia* Lamk. Corr. blad Rijksherb. 1, p. 11.
- ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1972. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora. Brussel.
- SUMMERHAYES, V. S., 1951. Wild Orchids of Britain. London.
- VERMEULEN, P., 1958. Orchidaceae. Flora Neerlandica 1(5). Amsterdam.

Summary

The authors report a find of *Orchis simia* Lamk. (Monkey-Orchid) on a hillside covered by limestone-grassland at Cadier-en-Keer in the extreme south of the Dutch province of Limburg, a few km east of Maastricht (fig. 4).

The station is a south-facing hillside with calcareous deposits of Upper Senone age at varying depth in the subsoil. Up to the second world-war the area was extensively grazed by sheep; the vegetation was then open limestone-grassland. The area occupied by this vegetation is rapidly decreasing by intentional and spontaneous reforestation. In 1972 *Orchis simia* was found in one of the open places left. In 1973 the same plant flowered again, producing even more flowers on a more robust stem than in the preceding year.

The station in southern Limburg means an extension of the distribution area of this orchid in Belgium and northern France (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1972). *Orchis simia* has been found in the Netherlands only once before, viz. in the dunes on the North Sea coast at Scheveningen in 1905.